

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

(Робота виконана в рамках українсько-російського науково-дослідного проекту «Українсько-російсько-білоруське співробітництво як інструмент розвитку транскордонного регіону», що здійснюється за результатами спільного конкурсу НАН України та РГНФ – 2008 (проект №17-08/08-02-91202a/U)

В умовах розвитку світових ринків та інтенсифікації міжнародного співробітництва в останні роки почала активно розвиватись й реалізовуватись не тільки розділяюча, а й об'єднуюча функція державних кордонів. Особливу роль при цьому відіграють прикордонні регіони (ПР). Підвищена міжнародна соціально- економічна активність ПР проявляється, насамперед, в різних видах транскордонного співробітництва, яке детермінується багатьма чинниками, найголовнішими із яких є: геополітичний, транспортно- географічний, економічний, соціальний та етнокультурний, природно-рекреаційний, екологічний [1]. В останні роки значно підвищилося значення інвестиційного фактору розвитку регіонів [2].

Загальні особливості прикордонних регіонів досліджені у багатьох роботах, насамперед, у працях фахівців з регіональної економіки: А.В. Балян, П.Ю. Беленького, Л.В. Вербівської, М.І. Долішнього, Н.П. Луцишин, Н.А. Мікули, В.І. Павлова та інших науковців. Питаннями дослідження територіальних чинників розвитку прикордонних регіонів дуже плідно займаються економіко-географи, особливо російські вчені: С.С. Артоболєвський, Н. Вендіна, Т. Галкіна, В.О. Колосов та ін. Різні аспекти суспільно-географічного дослідження ПР були розглянуті у роботах українських науковців, насамперед географів Києва, Львова, Луцька та Харкова.

З одного боку, високий рівень розробленості теоретичних питань соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів (СЕРПР), з іншого – потреби наукового обґрунтування формування транскордонних утворень

зумовлюють актуальність суспільно-географічного дослідження особливостей територіального розвитку ПР у рамках конкретних транскордонних регіонів, одним з яких є Єврорегіон «Дніпро». Дослідження особливостей СЕРПР є важливою складовою комплексного аналізу територіальної організації транскордонних територій, як чинника активізації соціально-економічних процесів в українсько-російсько-білоруському прикордонні (УРБП).

Вищенаведене обумовило вибір теми та завдань даної статті, яка присвячена суспільно-географічному дослідженню особливостей соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, що входять до складу Єврорегіону «Дніпро».

Активність функцій ПР (транзитна, компенсаційна, адаптаційна, проблемно-реалізаційна функції та функція забезпечення національної безпеки) та реальна транскордонна соціально-економічна взаємодія на окремих ділянках кордону поширюється на різну "глибину" території суміжних країн. Проведене дослідження показало, що найбільш інтенсивна ця взаємодія спостерігається у адміністративних районах першого ступеня суміжності із кордоном, а також у районах другого ступеня суміжності, які розташовані вздовж транзитних магістралей, що перетинають кордон [5]. Враховуючи вищезазначене, виконавцями даного проекту була проведена делімітація території УРБП. До його складу включено 37 адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі 28 адміністративних районів та 9 територій міських рад:

у Чернігівській області (9): Городнянський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Ріпкинський, Семенівський, Чернігівський, Щорський, Менський райони та м.Чернігів;

у Сумській області (5): Глухівський, Середино-Будський, Шосткинський райони та мм. Шостка, Глухів;

у Брянській області (14): Злінковській, Клімовській, Красногорській, Новозибковській, Погарській, Севській, Стародубській, Суземській, Трубчевській,

Клінцовській, Навлінській, Унечській райони та мм. Новозибков, Клінци;

у Гомельській області (9): Брагінській, Ветковській, Гомельській, Добрушській, Лоевській, Чечерській, Буда-Кошелєвській, Речицький райони та м. Гомель.

Територія УРБП становить 47,7 тис. кв.км, або 36,4% загальної площі цих чотирьох суміжних областей України, Росії та Білорусі. Зокрема у Чернігівській області частка ПР становила 42,7%, у Сумській – 17,3%, у Брянській – 46,7%, у Гомельській – 33,8%.

Рівень соціально-економічного розвитку регіонів визначається на основі системи базових показників, які відображають основні аспекти життєдіяльності населення: соціальний, економічний та екологічний. Важливо зазначити, що коректність порівняння вартісних показників різних країн забезпечується: а) приведенням місцевих грошових одиниць до доларового еквіваленту; б) визначенням валютного курсу української гривні, російського та білоруського рублів до долару США за їх реальною купівельною спроможністю (згідно результатів

«Глобального раунду міжнародних зіставлень валового внутрішнього продукту за 2005 рік» [3]).

Рівень соціального розвитку прикордонних регіонів характеризується такими показниками: чисельністю та щільністю населення, коефіцієнтом природного приросту, коефіцієнтом міграції, кількістю автомобілей у приватній власності на 1000 осіб, обсягом введення житла на 1000 осіб.

В УРБП на початок 2008 р. проживало 1996,4 тис. чоловік, або 39,1% загальної чисельності населення прикордонних областей. Середня щільність населення адміністративних районів УРБП (без врахування міст) була тут дещо менше загальнообласного рівня (відповідно 19,5 та 23,1 осіб/км²). Чисельність населення у регіонах прикордоння відзначається значними територіальними відмінностями. Це зумовлено як різницею у площі та щільності населення цих районів, так і розташуванням у деяких з них великих міст, зокрема Чернігова та Гомеля (таблиця 1).

Результати проведеного дослідження показали, що за соціодемографічними показниками прикордонні регіони всіх областей мають схожі негативні тенденції: зниження чисельності населення і відповідно його щільності; від'ємні значення коефіцієнту природного приросту населення та коефіцієнту міграції. Одночасно важливо зазначити, що більшість соціодемографічних показників ПР є гіршими порівняно з відповідними показниками своїх областей (таблиця 2). Це свідчить про загалом низькій рівень використання переваг прикордонного положення цих регіонів, зокрема у контексті підвищення якості життя місцевого населення.

Таблиця 1. Показники соціально-економічного розвитку регіонів УРБП (в середньому на одну адміністративно-територіальну одиницю відповідної області, 2007 р.)

Показники соціально-економічного розвитку регіонів	Прикордонні регіони областей:				В середньому по УРБП
	Чернігівська	Сумська	Брянська	Гомельська	
Чисельність населення, тис осіб	63,0	37,1	30,5	90,8	55,3
Щільність населення, осіб	20	17	19	22	20
Коефіцієнт природного приросту на тис осіб	-16,5	-13,5	-10,6	-4,8	-11,3
Коефіцієнт міграції, на 1 тис осіб	-2,1	0,0	-0,4	-2,5	-1,3
Кількість автомобілей у приватній власності на тис. осіб	68	69	107	161	101
Обсяг введення житла на тис осіб, кв. м	114,1	82,2	79,0	374,6	162,5
Обсяг інвестицій в основний капітал на 1 особу, дол. США	733,3	655,5	388,0	2952,5	1182,3

Ефективність економічного розвитку, дол. США	9500,9	8716,6	8524,5	13054,0	9949,0
Шкідливі викиди в атмосферу, т на кв км	19,2	2,3	1,4	11,9	8,7

За соціоекономічними показниками (кількістю автомобілей у приватній власності та обсягом введення житла) найкращими результатами відзначаються ПР Гомельської області, інші області мають набагато скромніші здобутки (таблиця 3). Як й соціодемографічні, соціоекономічні показники ПР мають гірші значення порівняно із своїми областями, що є підтвердженням попередніх висновків.

Таблиця 2. Співвідношення показників соціально-економічного розвитку регіонів УРБП та відповідних областей (за величиною територіальних індексів, 2007 р.)

Показники соціально- економічного розвитку регіонів	Прикордонні регіони областей:				УРБП
	Чернігівська	Сумська	Брянська	Гомельська	
Чисельність населення	1,39	0,77	0,72	1,36	1,06
Щільність населення	0,88	0,66	0,92	0,90	0,84
Коефіцієнт природного приросту на тис осіб	-1,26	-1,32	-1,40	-1,37	-1,31
Коефіцієнт міграції, на 1 тис осіб	-2,14	0,00	-0,59	-1,71	-3,02
Кількість автомобілей у приватній власності на тис. осіб	0,91	0,79	1,11	0,96	0,94
Обсяг введення житла на тис осіб	1,09	0,77	0,69	0,99	0,89
Обсяг інвестицій в основний капітал на 1 особу	0,93	0,80	0,65	0,93	0,83
Ефективність економічного розвитку	0,91	0,86	0,94	0,99	0,93
Шкідливі викиди в атмосферу, т на кв км	2,08	0,53	0,43	1,86	1,22

Рівень економічного розвитку прикордонних регіонів характеризується такими показниками: коефіцієнтом ефективності економічного розвитку та обсягом інвестицій в основний капітал на 1 особу.

Перший з них є синтетичним показником, в основі якого лежить визначення величини економічного потенціалу регіонів за формулою Г.В. Рідевського [4], яка перерахована нами на одного працівника:

$$ЕЕП = ((ЧП \cdot СЗП \cdot 12) \cdot Кнзп + Пр) / Кв / ЧП$$

де: ЕЕП – коефіцієнт ефективності економічного розвитку; ЧП – середньорічна чисельність працівників; СЗП – номінальна середньомісячна заробітна плата; 12 – число місяців у році; Кнзп – коефіцієнт, що враховує фонд заробітної плати ($ЧП \cdot СЗП \cdot 12$) та нарахування на цей фонд; Пр – прибуток (або збиток) підприємств та організацій регіону; Кв – коефіцієнт співвідношення валют для регіонів України, Росії та Білорусі.

Таблиця 3. Територіальні відміни показників соціально-економічного розвитку регіонів УРБП (за величиною територіальних індексів до середніх значень по прикордонню, 2007 р.)

Показники соціально-економічного розвитку регіонів	Прикордонні регіони областей:				УРБП
	Чернігівська	Сумська	Брянська	Гомельська	
Чисельність населення	1,14	0,67	0,55	1,64	1,00
Щільність населення	1,03	0,86	0,99	1,12	1,00
Коефіцієнт природного приросту на тис осіб	-0,96	-1,01	-1,07	-1,04	1,00
Коефіцієнт міграції, на 1 тис осіб	-1,65	0,00	-0,32	-1,94	1,00
Кількість автомобілей у приватній власності на тис. осіб	0,67	0,68	1,05	1,59	1,00
Обсяг введення житла на тис осіб	0,70	0,51	0,49	2,30	1,00
Обсяг інвестицій в основний капітал на 1 особу	0,62	0,55	0,33	2,50	1,00
Ефективність економічного розвитку	0,95	0,88	0,86	1,31	1,00

Шкідливі викиди в атмосферу, т на кв км	2,21	0,27	0,16	1,36	1,00
---	------	------	------	------	------

Результати проведеного дослідження свідчать про значну територіальну диференціацію величини цього показника не тільки на мікрорівні (адміністративно-територіальних одиниць), але й на мезорівні (відповідних областей) – таблиця 3. Найвищою ефективністю економічного розвитку відзначаються прикордонні регіони Гомельської області, причому у всіх з них цей показник перевищує середній рівень по УРБП. Друге місце займає Чернігівщина, серед мікрорегіонів якої виділяються Корюківський район та м. Чернігів. За винятком Гомельської області, абсолютна більшість регіонів УРБП поступається відповідним показникам своїх областей, що свідчить не тільки про соціальну, а й про економічну нерозвинутість цих ПР.

Якщо коефіцієнт ефективності відображає сучасний стан економічного розвитку ПР, то масштаби та структура інвестування визначають перспективи цього розвитку на майбутнє. За обсягом інвестицій в основний капітал на 1 особу провідне місце займає Гомельська область, показник якої у 5 разів вище за середній показник трьох інших областей. Проведений аналіз свідчить про те, що при збереженні існуючих тенденцій інвестиційної діяльності у ПР рівень територіальних диспропорцій в економіці УРБП тільки посилиться.

Визначення рівня екологічного розвитку УРБП потребує додаткових коментарів. За показниками, які подані у таблицях 1-3, найбільше забруднення довкілля (обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, т на кв км) спостерігається у Чернігівській та Гомельській областях: відповідно 19,2 т та 11,9 т при середньому значенні 8,7 т у УРБП та 1,4 т по всій території прикордонних областей. Але потрібно зважати на те, що 86,2% всіх викидів припадає на два промислові центри Чернігів та Гомель, питомі показники яких становлять відповідно 166,2 т та 102,2 т на кв км. Якщо не враховувати ці міста, то рівень забруднення решти ПР Чернігівської та Гомельської областей буде набагато нижчим: відповідно 0,8 т та 0,6 т.

Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. УРБП характеризується високим рівнем територіальної диференціації більшості показників соціально-економічного розвитку не тільки на рівні адміністративно-територіальних одиниць, а й на рівні прикордонних областей.

2. Характер територіальної структури господарства УРБП визначають два великі соціально-економічні центри – м. Гомель та м. Чернігів, які за більшістю абсолютних та питомих показників на порядок перевищують інші регіони прикордоння. Фактично УРБП представляє собою біполярну територіальну систему при високому рівні територіальних відмін між центром та периферією.

3. При всій зазначеній компонентній та територіальній диференціації показників СЕРПР найкращі з них «локалізуються» у Гомельській області, що визначає її провідне місце у рейтингу мезорегіонів УРБП.

4. Загалом рівень СЕРПР є нижчим за середній рівень відповідних областей, що свідчить про недостатнє використання переваг прикордонного положення цих регіонів.

При збереженні існуючих тенденцій у масштабах та структурі інвестування у господарство прикордонних регіонів прогнозується посилення територіальних диспропорцій в економіці УРБП.

Список літератури:

1. Качаєв Ю.Д. Прикордонні регіони України: особливості та тенденції сучасного розвитку / Г.П. Підгрушний. Ю.Д. Качаєв, Ю.М. Палеха. // Географія і сучасність / Збірн. наук. праць. – К. : Вид-во нац. пед. ін-ту, 1999. – С. 154-166.
2. Качаєв Ю.Д. Теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження інвестиційної діяльності як чинника розвитку прикордонних регіонів / Ю.Д. Качаєв // Географія і сучасність / Збірн. наук. праць. – 2008. – №20. – С. 3-8.
3. Результати Глобального раунду міжнародних зіставлень валового внутрішнього продукту за 2005 рік. – <http://www.ukrstat.gov.ua>. Ридевский Г.В. Территориальная

организация Республики Беларусь: социально-эколого-экономическая модель перехода к устойчивому развитию: монография / Г.В. Ридевский. – Могилёв : МГУ им. А.А. Кулешова, 2007. –С. 256-257